

сталися протягом кількох останніх днів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://embassies.gov.il/kyev/NewsAndEvents/Pages/PressRelease20Jan2014.aspx#p>

9. Світ про Україну: страхи олігархів, втрата легітимності Януковичем і можливість санкцій / [Електронний ресурс] Журнал «Український тиждень». — Режим доступу : http://uamedia.visti.net/zhurnal_ukrainskij_tyzhden

10. Тягнибок рассказал о возможности гражданской войны в Украине [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://glavred.info/politika/tyagnibok-rasskazal-o-vozmozhnosti-grazhdanskoj-voynu-v-ukraine-268421.html>

11. Фуко М. Археология знания / М. Фуко [пер. с фр./общ. ред. Бр.Левченко]. — К.: Ника-Центр, 1996. — 208 с.

12. Что такое духовность? Незнакомое православие [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.missionary.su/illiteracy/5.htm>

13. Чернявская В.Е. Дискурс власти и власть дискурса : проблемы речевого воздействия / В.Е. Чернявская. — М. : Флинта : Наука, 2006. — 136 с.

14. A Dictionary of Christian Ethics / Ed. By J. Macquarrie. — London : SCM PressLtd., 1971. — 366 p.

Ханстантинов В. А. Духовные основания политики толерантности

Статья посвящена анализу особенностей текущей политической ситуации в Украине, которая требует и одновременно усложняет реализацию политики толерантности. Уточнено понятие духовности. Определены гуманистическое содержание и нравственные основания толерантности. Охарактеризованы духовные основы политики толерантности.

Ключевые слова: *духовность, гуманизм, нравственность, политика, толерантность.*

Khanstantynov V. Spiritual basis of policy of tolerance

Article is devoted to the analysis of features of the current political situation in Ukraine which demands and at the same time complicates realization of policy of tolerance. The concept of spirituality is specified. Humanistic contents and moral bases of tolerance are defined. Spiritual fundamentals of policy of tolerance are characterized.

Keywords: *spirituality, humanity, moral, policy, tolerance.*

УДК 123.1:321.7

Шелюк Людмила Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, доцент Рівненського гуманітарного університету

**КАТЕГОРІЇ СВОБОДИ І ДЕМОКРАТІЇ
В СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ**

У системі освіти демократія сприймається як одна з провідних орієнтацій необхідних модернізаційних змін. У сучасному філософському дискурсі вона набуває різного значення і концептуального оформлення від конституціоналізму до егалітаризму. Але як ідеологічна позиція демократія це свобода, яка може набувати різних форм. Тому варто конкретизувати зміст і значення цього поняття в різних царинах суспільного життя.

Ключові слова: *демократія, форми демократії, свобода.*

Демократію загалом визначають як народовладдя. Зважаючи на те, що влада народу поширюється (має реалізовуватися) в усіх сферах суспільного життя, цілком закономірним є впровадження демократичних підходів та норм у систему освіти. Демократія у цьому розумінні постає як одна з провідних орієнтацій модернізаційних змін в системі освіти.

На думку Р.Рорті, філософія – це сходи, за якими політичне мислення підіймалося в гору, допоки ці сходи не відсунули в бік. Починаючи з XVII століття, філософія відіграла визначну роль в утвердженні на Заході демократичних інститутів. Саме вона секуляризувала політичне мислення, тобто замінювала питання про те, як найкращим чином втілити замисли Божі, на питання про те, як забезпечити людству більш щасливе життя. Саме філософія прийшла до усвідомлення того, що людству необхідно певною мірою обмежити релігійне одкровення і чинити так, як чинять вільні і розумні істоти – формувати власні закони та інститути у відповідності до власних потреб [1]. Це була епоха Просвітництва, яка вперше системно ствердила загальні ідеї про демократію як спосіб політичного облаштування суспільства та лібералізм як спосіб мислення та світосприйняття вільного індивіда – актора демократичних перетворень і саме філософія епохи Просвітництва поклала на освіту та виховання всі сподівання щодо формування такого громадянина, який міг би взяти рівну, повноцінну участь в політичному процесі.

І сьогодні картина не змінилась. Формування світоглядних настанов, цінностей та переконань, особливостей майбутньої громадянської активності індивіда і досі залишаються під «юрисдикцією» освітніх інституцій та виховного процесу.

Якою має бути освіта в перспективі демократичних трансформацій сьогодні і, відповідно, яким має бути громадянин і досі – незважаючи на багаторазову зміну епох і цивілізацій – залишається нагальним питанням. Для його вирішення першопочатково необхідно ствердитись в думці: що саме ми розуміємо під демократією, оскільки в царині філософії остання подекуди набуває суперечливого значення.

Незважаючи на зазначене вище узалежене походження демократії і філософії, протягом культурного розвитку вони набули суттєвого відчуження. В Європі, як і в США, термін «демократія» поступово здобув два основні значення. У вузькому, мінімалістському сенсі він апелює до такої системи правління, в якій влада знаходиться в руках посадовців, що вільно обираються населенням. В цьому контексті слово «демократія» може бути замінене на слово «конституціоналізм» [1].

В більш широкому сенсі – це соціальний ідеал, що передбачає рівність можливостей. Таке розуміння демократії передбачає суспільство, в якому всі мають рівні шанси і ніхто не страждає від того, що народився бідним, чорношкірим, жінкою чи має нетрадиційну статеву орієнтацію. В означеному сенсі демократію можна іменувати «егалітаризмом».

Проте, як зазначає Р.Рорті, аналізуючи особливості розуміння демократії своїми співвітчизниками, якби під час передвиборчої компанії 2004 року виборцям, які підтримували президента Буша було задане питання, чи вірять вони в демократію, це викликало б у них подив і виключно ствердну відповідь. При цьому відповідаючи мали б на увазі лише те, що вірять у конституційний політичний устрій. Саме в силу цієї переконаності вони готові були б прийняти будь-який результат виборів, і якби переміг би Керрі, вони були б розчаровані, проте не намагались би попередити його вступ на посаду, вийшовши на вулиці.

У свою чергу прихильники Керрі, які вважали Буша найгіршим кандидатом, також виявились послідовними конституціоналістами. Коли їх обранець програв, ніхто з них, здається, навіть не міркував про протестні дії. Так ліві демократи, та праві республіканці США – проявили себе в першу чергу як прихильники американської Конституції, а не певної політичної сили [1].

Дана ситуація демонструє, з одного боку, високий щабель сформованості правової свідомості і законслухняності населення країни з розвиненою демократією, а з іншого – навіть у них – відсутність єдиного, однакового розуміння останньої. Тож, які саме настанови має впроваджувати та розповсюджувати система освіти, щоб уможливити становлення вільних і готових до демократії громадян, єдиним пріоритетом для яких стане за будь-яких умов закон і рівність? Це момент виключно вимагає уточнення.

Слово «демократія» відоме ще від часів Давньої Греції і у перекладі з грецької означає «владу народу». У ранній період свого існування демократія розумілася як особлива форма або різновид організації держави, при якому владою володіє не одна особа (як при монархії, тиранії), і не група осіб (як при аристократії, олігархії), а всі громадяни, що мають рівні права на управління державою.

Протягом історії до ідеї демократії, заснованої на принципах свободи і рівності, зверталися кращі уми людства, збагачуючи і розвиваючи це поняття: Демокрит, Протагор, Платон, Перикл, Б. Спіноза, Ж.-Ж.Руссо, Т. Джефферсон, І. Франко, В. Гавел, А. Сахаров та багато інших видатних мислителів найрізноманітніших епох. Багато хто з них (наприклад, А. Токвіль) акцентували увагу на необхідності «вчитися демократії» [2].

Кожна історична епоха вносила свої ознаки в поняття демократії і розставляла свої акценти на їх значущості. Проте, на жаль, це не спрощує розуміння даного явища, оскільки і на сьогодні не існує його єдиного універсального розуміння. На практиці демократія не відривна від конкретної держави та політичного устрою, тому частіше за все говорять про якусь конкретну форму демократії і обов'язково у прив'язці до певного державного або територіального утворення (рабовласницька демократія Стародавньої Греції тощо). Сутнісні риси такого роду феноменів описані детально, проте їх сукупний аналіз не дає можливість синтезувати, скласти «пазл» картини демократії взагалі. Універсальними залишаються тільки найбільш загальні принципи свободи, рівності та справедливості, навколо яких і по сьогодні точаться різноспрямовані суперечки навіть в політичній сфері: так уявлення про демократію лівих та правих політичних сил суттєво різняться. Єдине залишається остаточною: демократія є природним і найкращим способом облаштувати взаємодію людей в суспільстві [2; 3].

Проте цього розмитого узагальнення вкрай замало для того, щоб вчитись демократії, і вчити їй когось, і організувати сам процес навчання на демократичних засадах.

Необхідно вирізняти тонкі «нитки свободи» в строкатій тканині суспільного устрою. Поняття демократії означає владу народу і ця влада проявляється у вільних виборах представників влади, коли народ обирає того чи іншого претендента на ту чи іншу посаду, в участі народу в референдумах при рішенні державно-значимих проблем: з питань конституції, приєднання чи від'єднання певної території від єдиної держави тощо.

Іншим струмком в потоці «ріки свободи» є ідея лібералізму. Лібералізм – є свобода в широкому смислі: свобода слова, плюралізм думок, свободі підприємництва, свобода совісті тощо. Ідея ліберальної демократії містить в собі обидві ці смислові жилки, проте там де свобода, там і спроба її потурання у вигляді свавілля. Ось чому У.Черчіль зазначав, що демократія є найбільш недосконалим способом державного правління, проте кращого людство допоки ще не вигадало.

Принципи демократії в усі часи надихали видатних людей: від Перікла до Т.Джефферсона. В словниках демократія визначається як народна форма правління, в якій народ володіє найвищою владою і здійснює її або безпосередньо, або через представників при вільній вибірній системі. За словами А.Лінкольна, демократія – це народне правління, що здійснюється народом і для народу [4].

Як ідеологічна позиція демократія розуміється просто як свобода, являє собою систему відповідних ідей і принципів. Проте, вона включає в себе також практичні норми та способи їх реалізації, які сформувались впродовж тривалої та непрості історії.

Можна сказати так: демократія – це наповнення ідей свободи законним статусом та певними практичними способами його реалізації в житті суспільства. Головними характеристиками систем демократичного суспільства є основні принципи конституційного правління, права людини та рівність всіх перед законом. Як в абсолютистських країнах монарх є законом, так і в демократичних, закон має стати монархом і не має бути жодного іншого правителя. Нормальне громадянське життя суспільства передбачає політичну

свободу, підкорену нормам права. Політична свобода полягає в тому, щоб у своїх соціально значимих вчинках бути в залежності перед усім від закону [3].

Там, де існує свобода совісті, кожна окрема людина може вимагати, щоб їй було надано можливість слідувати відповідно своїм особистим інтересам та переконанням, звісно в межах діючих в даному суспільстві правових норм і правил.

Демократія постає вічним континуумом між свободою та правовою детермінацією. Може, тому її вкрай важко остаточно визначити та описати.

Ще Г.Гегель зауважував, що для державної влади свобода слова є менш небезпечною, аніж мовчання громадян, оскільки останнє містить загрозу концентрації невдоволення в масовій свідомості замість вирішення непорозумінь, що дозволить справі рухатись у необхідному напрямку без збоїв. Людина, здатна на дотримання законів виключно зі страху, перетворюється на вовка, як тільки страх відпадає. Громадяни без відчуття відповідальності не здатні ані до особистого, ані до суспільного самоуправління, а тому не здатні ані до свободи, ані до демократії. Формування раціональної правосвідомості є запорукою функціонування вільного демократичного устрою в державі, інакше останній стає лише джерелом зловживань та злочинів. Дієва ліберально-демократична система передбачає наявність історичної навички, яка здобувається народом в результаті значного досвіду та боротьби, вона передбачає в народі наявність культури та традиції правосвідомості, прийняття законів та свободи; вона вимагає від людей політичної сили судження та живого відчуття не тільки особистої, а й соціальної відповідальності [4].

В ліберально-демократичному суспільстві влада має належати найкращим, тим, кому вдасться здобути її на рівних вільних виборчих перегонах: справжня демократія передбачає сильну владу. Так два розуміння демократії: як влади народу та як влади більшості – не співпадають. Сутність демократії полягає не в народному свавіллі, а в його праві встановлювати через своїх обранців розумне законодавство, якому має коритись і сам народ [3].

Залежно від механізму реалізації демократія може приймати прямі або виборні форми. Пряма демократія характеризується тим, що всі громадяни без посередництва обраних чи призначених офіційних осіб можуть брати участь в прийнятті суспільних рішень. Так, стародавні Афіни – перша в світі демократія – здійснювали принципи прямої демократії. На народних зборах, в яких брало участь п'ять-шість тисяч осіб (імовірно, максимальне число, яке можна було фізично зібрати разом) обговорювались життєво важливі питання та проводилось голосування. В сучасних державах, при їх складності та численності громадян, практично немає можливості для реалізації демократії такого роду. Нині реальною є тільки представницька демократія, яка здійснюється через обрання офіційних осіб для прийняття рішень, формулювання законів та їх реалізації. Процедури обрання такого роду осіб є різноманітними, проте вони мають відповідати основному закону держави. При всьому розмаїтті конкретних виборчих процедур офіційні особи в представницькій демократії займають свої посади від імені народу і залишаються підзвітними народу в усіх своїх діях [4].

Проблемним в межах демократичного устрою є питання прав більшості і меншості. Всі демократії являють собою системи, в яких громадяни вільно приймають політичні рішення у відповідності до принципу більшості голосів. Проте підкорення меншості більшості не завжди буває демократичним. Так, неможна назвати справедливою систему, в якій 51 відсоток населення може нав'язати свою волю 49-ти відсоткам населення іменем більшості. В демократичному суспільстві право більшості має поєднуватись із гарантіями прав особистості, які у свою чергу служать захисту прав меншості, будь-то етнічні меншини, або релігійні, або політичні тощо. Права меншості не залежать від волі більшості і не можуть бути відмінені більшістю голосів. Права меншості захищені, тому що демократичні закони та інститути захищають права всі громадян. Коли представницька демократія діє у

відповідності до конституції, обмежуючи державну владу та гарантуючи основні права всім громадянам, - вона носить назву конституційної демократії.

Демократична система характеризується також розвиненим та впливовим інститутом громадської думки, яка найбільш повно виражається засобами масової інформації. Демократичний плюралізм думок та переконань, багатопартійність, як правило, сприяють появі достойної політичної еліти та сходження її по шаблях влади. В такому суспільстві править більшість, проте права меншості захищені законом і інститутами, що втілюють закони в життя [3].

Ці принципи визначають фундаментальні елементи всіх сучасних демократій незалежно від історичних, економічних та культурних розбіжностей народів. Таким чином, ліберальна демократія – це впорядкована система вільного створення соціальних цінностей. І.Льїн розмірковуючи про передумови творчої демократії на відміну від демократії формальної, підкреслював, що першою з них є те, що народ має осмислити сутність свободи, прагнути її, цінувати її, вміти користуватися нею та розумно боротись за неї. Все це має позначатись як мистецтво свободи: якщо всього цього немає, то демократія приречена.

На думку Ш.Монтеск'є, немає поняття, яке б отримало стільки різноманітних значень та справляло б таке різноманітне враження на людей, як поняття свободи. Саме цією різноманітністю фундаментального для демократії поняття і обумовлюється її неоднозначність [4].

Свободою називають і можливість позбавити влади тирана, і право обрати правителя, і носити зброю та чинити насилля, і мати правителя виключно своєї національності та підкорятись традиційним національним законам. Так, люди, що відчувли блага республіканського правління, ототожнюють поняття свободи з цим правлінням. Інші, що вкусили блага монархічного правління, ототожнюють поняття свободи з ним. Традиційно свободою називали те, що найбільш відповідали звичаям і схильностям тих чин інших людей. Оскільки в республіці пороки правління, що викликають невдоволення людей, проявляються не так яскраво, це створює враження, що там діє більше закон, аніж виконавці, то свободу зазвичай ототожнювали саме з республіками, заперечуючи її в монархіях. І нарешті, з огляду на те, що в демократіях народ, імовірно, може робити все, що забажає, свободу приурочили до цього устрою, змішавши таким чином владу народу зі свободою народу [4].

Ця хиба та розузгодженість заважає істинному розумінню народом власної ролі у формуванні демократичного устрою та становленню необхідної розвиненої правосвідомості, за якої істинна свобода полягатиме в заміні зовнішньої детермінації внутрішнім взаємозв'язком та обмеженням, самодисципліною та внутрішнім переживанням закону як морального обов'язку.

Вільний народ сам знає свої права та обов'язки, тримає себе в межах честі та моральної поведінки, закону та правопорядку. Такий народ знає, для чого йому дана свобода, знає її дійсну цінність, дорожить нею, відповідально ставиться до її використання, наповнюючи її розумною творчою ініціативністю в самоуправлінні, господарстві, науці, мистецтві тощо. Такий народ, формуючи демократичний лад, не дозволить екстремістам та політичним авантюристам різного роду сформувані приховані тенета тоталітаризму, адже він здатний належним чином відстояти свою свободу. Для цього громадяни мають володіти *мистецтвом свободи*. Народ, в якого немає такого мистецтва, обов'язково очікують дві класичні небезпеки: анархія та деспотія.

Так, необхідно, щоб держава якомога менше тиснула на внутрішній моральний та взагалі духовний світ людини, надаючи останній можливість вільно духовно вдосконалюватись. Разом з тим, держава має якомога ширше та глибше забезпечувати умови для достойного життя, що є основою цього вдосконалення, бо до усвідомлення морального обов'язку здатні лише забезпечені, здорові фізично, психологічно стабільні люди. Держава, народ якої є злиденним, злочинним, неосвіченим, просто втрачає причину свого

існування [4]. Отже, оскільки основою демократії як ладу в державі є освічений народ, при розбудові та розвиткові демократичного устрою держава в першу чергу має спиратися на освітні інституції в усьому їх розмаїтті.

Література:

1. Рорти Р. Демократия и философия [Электронный ресурс] / Ричард Рорти // «Неприкосновенный запас». – 2007. – №6(56). – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2007/6/rr1.html>
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / О.Ф. Скакун. - Харків: Консум, 2001. – 656 с.
3. Бойчук М.А. Співвідношення свободи і рівності як проблема демократії (філософський аспект) / М.А.Бойчук // Гілея. – 2011. – Вип. 44. – С.262-267.
4. Спиркин А.Г. Философия. – 2-е изд. / А.Г.Спиркин. М.: Гардарики, 2006. 736 с.

Шелюк Л. Н. Категории свободы и демократии в современном философском дискурсе

В системе образования демократия воспринимается как одна из ведущих ориентаций необходимых модернизационных изменений. В современном философском дискурсе она приобретает разное значение и концептуального оформления от конституционализма в эгалитаризме. Но как идеологическая позиция демократия это свобода, которая может принимать различные формы. Поэтому стоит конкретизировать содержание и значение этого понятия в различных сферах общественной жизни.

Ключевые слова: демократия, формы демократии, свобода.

Sheliuk L. Categories of freedom and democracy in the modern philosophical discourse

In the system of education, democracy is seen as one of the leading orientations of the needed modernization changes. In modern philosophical discourse, it acquires a different meaning and conceptual design from constitutionalism to egalitarianism. But as an ideological stance democracy is freedom, which can take different forms. Therefore it is necessary to specify the content and meaning of this concept in various fields of social life.

Keywords: democracy, forms of democracy, freedom.